

---

*Е.М. Герасимова,
докторант Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*

ГУМАНІТАРНИЙ ВИМІР ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКО-ВИРОБНИЧИХ СТРУКТУР В УМОВАХ НЕОЕКОНОМІКИ

У сучасних умовах процесу глобалізації світова економіка перебуває в перехідній фазі, коли її індустріальна форма розвитку входить у стан “нової економіки”, для якої визначальним показником є виробництво, оброблення та поширення інформації. Оскільки інформація як економічне благо має таку низку властивостей, котрі сприяють докорінній зміні ринкових та конкурентних структур, то й інституційні правила ринкової економіки також мають перетворюватися. Дотепер помітними лишаються тільки структурні зародки неоекономіки, але вже можна констатувати, що остання поставить підприємства, робочу силу й економічну політику перед цілком новими вимогами. Як і за часів промислових революцій, перехід до неоекономіки відбуватиметься не відразу, а поступово, з різною швидкістю у різних сферах економіки та регіонах світу. Проте, на відміну від минулих “революцій”, неоекономіка не обмежуватиметься невеликим колом високорозвинутих країн; з часом вона охопить усю світову економіку. Тому позиції цілих національних господарств у міжнародному поділу праці визначатимуться цілком за іншими принципами, а конкуренція стане остаточно глобальною конкуренцією.

Вирішальні технології епохи індустріалізації прискорювали процес інтенсифікації основного капіталу в господарській системі тієї або іншої країни. Своєю чергою, визначальні технології інформаційної епохи, які є наявними у будь-який проміжок часу, сприяють інтенсифікації знань у господарстві. Суттєва відмінність між двома домінуючими технологіями обов’язково виходить на поняття гуманітарного виміру виробничих процесів через те, що змінюється змістовний характер поняття “гуманного капіталу”, його структурних позицій у системі економіко-господарських відносин. Він стає найбільш цінним ресурсом, набагато важливішим, ніж природні ресурси або накопичене матеріальне багатство. У сучасному світовому господарстві фізична праця займає дедалі меншу частку виробничого процесу або переміщується в країни з дешевою робочою силою. Вона перестає бути основою створення вартості, тому “до ринкових відносин залучається вже не творчість, а відчужені від неї результати творчої праці. Обмінюючись на інші блага за цінами, які змінюються, вони здатні дати суб’єкту творчості прибуток, аналогічний прибутку на вкладений капітал. У цьому сенсі творча праця особистості являє собою невід’ємний від неї специфічний капітал, котрий є не чим іншим, як людським капіталом” [1, 120].

Проблема сутності людського капіталу та його роль у системі економічного знання завжди викликала інтерес у економістів. Першу спробу оцінити людський капітал здійснив класик західної політекономії В.Петті у праці “Політична арифметика”, надалі питання праці розглядаються у творах К.Маркса та Ф.Енгельса. Через певний час до цієї проблематики звертаються німецький фахівець з економічної статистики Е.Енжел, англійський економіст Дж.Ніколсон та засновник кембриджської школи політекономії А.Маршал. Вперше на те, що економіка постає як “наука про людську діяльність” звертає увагу австрійський економіст Л. фон Мізес у своїх працях 30-х років ХХ ст. Англійський економіст Л.Роббінсон пропонує визначити економіку як науку про людську поведінку з погляду відношень між цілями та обмеженими засобами, котрі можна вирішувати різноманітними, можливо протилежними, способами. М.Фуко, своєю чергою, формує новітнє уявлення про людину як про людський капітал. Надалі зростання значення людського фактору виробництва за умов науково-технічної революції сприяло появі й поширенню теорії людського капіталу (кінець 60-х років ХХ ст.). Розробка засад цієї теорії належить прихильникам напряму вільної конкуренції і ціноутворення

в західній політичній економії американським економістам Т.-В. Шульцу та Г.-С. Беккеру. Дещо пізніше цими проблемами займалися Дж.Кендрік, Ц.Гріліхес, Е.Денісон та ін.

Якщо концепція людського капіталу на Заході з'являється ще у 50–60-х роках ХХ ст., то в Україні вона знаходить своє місце лише на початку 90-х років. Сучасні вітчизняні автори, як економісти, так і філософи, приділяють досить значну увагу дослідженню соціально-філософських засад економічного знання, зокрема проблемі людського капіталу. Такий систематичний аналіз здійснюється в працях С.М. Злупка, І.С. Коропецького, П.М. Леоненка, О.В. Романенко, В.Л. Арутюнова, А.А. Мазаракі. Серйозну критику даної теорії провадить у своїх працях відомий український економіст С.В. Мочерний. Відповідно базовими для даного дослідження стали теоретико-методологічні праці таких відомих українських філософів, як В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко, С.Б. Кримський, В.С. Лук'янець, М.І. Михальченко та багатьох інших. Але зазначимо, що аналіз такого концепту, як гуманний капітал, та розв'язання сучасних проблемних аспектів теорії людського капіталу в умовах перспектив панування засад неоекономіки в контексті соціально-філософського знання й досі лишаються невирішеними.

Інтенсифікація основного капіталу являє собою динамічний історичний процес заміщення людської фізичної сили засобами механізації та автоматизації, тоді як інтенсифікація знань стає процесом, в якому людська здатність до інновацій відіграє комплементарну роль, тобто посилює саму себе. “Коефіцієнт корисної дії, включеність когнітивних підсистем в інноваційний процес залежать від знань про такі системи. Навіть високий рівень розвитку може залишитися незадіяним” [2, 189]. Тому зростаюче значення інформаційних та комунікаційних технологій та зумовлений ними розвиток виробництва, що ґрунтується на знаннях, вважають важливими факторами, котрі мають забезпечити як економічно-господарську ефективність зростання неоекономіки, так і, відповідно, пришвидшити збільшення доходів та зайнятість населення певної країни, причому без інфляційних наслідків. Така перспектива стає стимулом для активізації наукових досліджень у системі соціально-філософського знання проблеми гуманітарного виміру функціонування економіко-виробничих структур в умовах неоекономіки.

Вплив неоекономіки можна спостерігати на основі змін у міжнародній та внутрішньосекторальній структурах та принциповому зростанні продуктивності праці. Найвиразніше новітні впливи помітні на рівні мікроекономіки у структурних змінах безпосередньо виробництва. Тоді як ієрархічно структуроване велике підприємство є зразком традиційної економіки, новий зразок характеризується горизонтально організованими мережами підприємств, окремі елементи яких спеціалізуються на своїй відповідній компетенції. Різні ступені процесу виробництва тепер можна набагато простіше роз'єднувати – як організаційно, так і географічно. Як бачимо, підприємства у високо розвинутих країнах дедалі більше стають “цитаделлю інформації”, тоді як уречевлене виробництво завдяки контрактним формам може бути перенесене в місця, що відповідають вимогам мінімальних витрат розміщення. Але такий підхід не формує тенденції до зменшення концентрації підприємств, оскільки у новій економіці виникає низка специфічних причин щодо переваги великих форм виробництва.

Не лише у виробничих і організаційних структурах, а й у ринкових стратегіях відбуваються глибокі зміни. Наприклад, такий товар, як інформація, часто продається з прибутком лише у тому випадку, якщо він пов'язаний з іншим товаром. Тому індустріальна економіка є для таких переходів базисом, на якому аналізуються потрібні інновації підприємств на ринках інформаційних благ, а також на електронних ринках. Окремо відзначимо зміни у сфері праці, згідно з якими найманого працівника з трудовим договором дедалі частіше замінюватиме робітник з навичками праці в команді або з підрядним договором на виконання робіт чи послуг виключно під власну відповідальність. Тобто робітник поступово ставатиме самостійним підприємцем з гуманного капіталу.

Відповідно змінюються й завдання держави в економіці. Йдеться, з одного боку, про правові та регулятивні фактори на національному й інтернаціональному рівнях (наприклад, питання оподаткування у сфері електронної торгівлі), а з іншого – про соціальні та гуманітарні проблеми суспільства.

Зі структурної точки зору перехід до неоекономіки виявляється в проникненні інформаційних благ майже в усі економіко-господарські сфери, тобто, на противагу “старій” економіці, в якій вироблялися передусім матеріальні промислові блага, неоекономічні блага мають переважно нематеріальну природу. Значною мірою схожими є поняття інформаційної економіки, “економіки знань”, віртуальної економіки; окремі сфери неоекономіки можуть позначатися як електронна економіка або “Інтернет-економіка” тощо. Категорії “нові” та “старі” індустріальної економіки слід розуміти як ідеальні типи, які в реальності не можна спостерігати ізольовано один від іншого. У сучасних високорозвинутих економіко-господарських комплексах матеріальні й нематеріальні економічні блага нерозривно пов’язані.

Перехід до нової економіки є пов’язаним зі зміною структури секторів народного господарства, причому пріоритетними стають ті галузі, які особливо інтенсивно застосовують новітні інформаційні й комунікаційні технології. Але тлумачити неоекономіку як винятково секторне явище означає об’єктивно применшувати її значення. У традиційних економічних сферах інформаційні блага стають дедалі важливішим фактором витрат, зростає вміст інформації у кінцевих продуктах, ручна праця і фактори фізичних затрат втрачають своє значення, тоді як важливішими стають нематеріальні фактори.

Отже, при переході до нової економіки йдеться, насамперед, про витіснення не старих промислових галузей новими, а традиційних продуктів виробництва інформаційно-інтенсивними продуктами, які поки що не завжди явно виявляються в різних галузях, але в перспективі охоплюють усі сфери економіки. Причому в процесі цієї структурованої зміни відбувається глибокий перелом в економіці, її технологічному забезпеченні, але не в економічній теорії. Перехід до неоекономіки не можна вважати стрімкими змінами в даному секторі, починаючи з середини 90-х років, він є тривалим процесом, який зумовлюється фундаментальним переворотом у виробничих структурах господарського механізму.

Розвиток неоекономіки прискорюється нині передусім за рахунок інформаційних і комунікаційних технологій, які відкривають доступ майже кожному індивіду до інформації з необмеженою швидкістю та практично на будь-якій території. Інформація сьогодні є недорогим та наявним у достатній кількості економічним фактором, який дедалі інтенсивніше застосовується в усіх сферах економіки. Аналогічний процес відбувався двісті років тому, коли досить обмежену енергію людської фізичної праці змінила механічна енергія, насамперед, парової машини. Внаслідок подібних технічних змін стрімко зростала енергомісткість виробництва та стверджувалися переваги промислової революції. Відповідно, змінювалася відносна обмеженість виробництва. Так, якщо в аграрному суспільстві земля була обмеженим фактором, а праця існувала в достатній кількості, то з переходом до індустріального суспільства земля втрачає своє пріоритетне значення. Основний капітал стає обмеженим фактором, який, поєднавшись з енергетичним фактором, що був тепер у достатній кількості, сприяє переходу економічного багатства від земельних власників до промислових магнатів.

У неоекономіці достатнім за кількістю економічним фактором є інформація, а обмеженим фактором можливо в недалекому майбутньому стане людський капітал, оскільки саме він має перетворювати інформацію на знання, причому таку здатність неможливо довільно збільшувати. Основний капітал не зникає, хоча втрачає своє значення, але чи відбудеться перехід економічного багатства в даній ситуації до інтелектуальної еліти лишається поки нерозв’язаним питанням.

Отже, парадигмальна зміна принципів індустріально-промислової економіки на неоекономіку містить у собі три основні положення: заміну пріоритету основного капіталу на фактор інформації; заміну праці як такої на людський капітал; випуск продукції як головного результату економіко-господарської діяльності “старої” економіки наполовину замінюється інформаційними та нематеріальними благами в неоекономіці. Найбільші вимоги неоекономіка висуває до ринків праці, оскільки зміни структур виробництва спричиняють далекосяжні зміни у структурі зайнятості. Це стосується передусім кваліфікаційних вимог до робочої сили, причому змінюються як міжгалузєва, так і внутрішньогалузєва структури зайнятості. Стрімко

збільшується частка сектора ІТ і засобів масової інформації в світовій галузевій економічній структурі, зайнятість у цих секторах зростає приблизно на 2% за рік.

Загальноекономічна точка зору на теоретичному рівні пов'язує з неоекономікою стабільне економічне зростання. Панує думка, що вона у великих обсягах продукує блага, виробництво яких спочатку хоча й спричинює високі постійні витрати, проте їх подальший випуск супроводжується падінням середніх витрат (наприклад, розробка спеціального програмного забезпечення потребує великих витрат, водночас його подальше поширення відбувається, зазвичай, за рахунок незначних витрат на їх відтворення). Вважається, що, якщо індустріальна промислова економіка стикається з проблемою зниження граничних доходів із збільшенням виробництва, то неоекономіка забезпечуватиме вищий темп економічного зростання завдяки збільшенню ваги інформаційних благ. Але виникає головне за своєю актуальністю питання: наскільки неоекономіка, принаймні у промислово розвинутих країнах, стає реальністю і чи не вплив інших економіко-виробничих факторів є основою значного зростання продуктивності праці та інших господарських показників?

Вищий темп зростання продуктивності може бути пов'язаним зі збільшенням інвестицій в модернізацію основного капіталу або, навпаки, збільшення продуктивності капіталу може бути наслідком подовження робочого часу чи експансії зайнятості. У такій ситуації потрібно враховувати ту обставину, що утримуватися тривалий час не може ні зростання пропозиції праці, ні збільшення квоти інвестицій. Отже, те, що неоекономіка справді породжує вищий щодо попереднього рівня розвитку темп зростання продуктивності має бути пов'язано з вищим, ніж раніше, темпом технічного прогресу, який безпосередньо впливає з індивідуально-творчих здібностей кожної сучасної людини.

Існує дві суттєві причини зростання продуктивності праці: по-перше, зростання накопичення капіталу завдяки всезагальній модернізації основного капіталу за допомогою ІТ; по-друге, за рахунок зростання темпів науково-технічного прогресу. Безперечно, швидкому накопиченню капіталу, процес якого піддається точному статистичному розрахунку, може водночас сприяти прискорюване зростання результатів науково-технічного прогресу, але об'єктивно такі результати методами економічного аналізу прорахувати неможливо. Темпи науково-технічного прогресу вимірюються тільки як залишкова величина, яку отримують у вигляді різниці між темпом зміни продуктивності праці і зваженим темпом зміни накопичення капіталу. Навіть якщо припустити, що дані про капітал разом з урахуванням гуманного капіталу однозначно відображають використання факторів виробництва, то величина отриманих в результаті темпів науково-технічного прогресу відповідно залежатиме від обраної схеми зважування факторів. Причому в економічній літературі щодо питань "розрахунку зростання" всі відомі схеми зважування факторів мають характер припущення нейтральності технічного прогресу і не дають гарантованого однозначного результату. Прикладом є праці Гультена, Кобба-Дугласа, Солоу, Харрода, Хікса та деяких інших відомих західних економістів, які пропонують альтернативні способи обчислення норми технічного прогресу та демонструють ті методологічні проблеми, які супроводжують застосування параметричних способів в емпіричному аналізі продуктивності.

Виходячи з такої дилеми емпіричного дослідження в системі знання неоекономіки стає концептуально потрібним чітке розмежування даних понять, тому що прискорене накопичення капіталу сприяє лише тимчасовому зростанню продуктивності, тоді як прискорений науково-технічний прогрес формує основу вищого зростання продуктивності праці на тривалий період часу. Якщо виходити з даних положень, то майбутня інформаційна епоха зумовлює стрибок зростання порівняно з попередньою епохою індустріалізації, за умов, що не відбуватиметься зменшення граничних доходів накопичення капіталу, тобто саме накопичення знань гарантуватиме стабільність або зростання граничних доходів.

Вирішальним пунктом у дискусії про емпіричну значущість неоекономіки є питання можливості точної фіксації статистичними методами фактичного створення вартості та реальне використання факторів виробництва. Гуманітарний характер даної проблеми полягає в тому, що, з одного боку, завдяки нематеріальному характеру різних видів нових наукомістких

продуктів та суттєвих змін якості вже традиційних товарів не можна об'єктивно оцінити їх створену вартість, тобто зростання продуктивності може бути применшене, а тоді, з іншого боку, не можна визначити фактичне використання окремих факторів виробництва. Як бачимо, одним із суттєвих недоліків процесу сучасного формування основ неоекономіки стає недооцінювання відпрацьованих висококваліфікованими працівниками людино-годин у сфері наукомістких послуг, відсутня методика їх фіксування відповідним чином.

Отже, спираючись на розрахунки економічного аналізу можна дійти висновку, що виробництво комп'ютерів та використання ІТ – разом відповідають приблизно за дві третини прискорення зростання продуктивності, тоді як майже неможливо статистично врахувати вплив на продуктивність праці показників якісних змін характеру гуманного капіталу та врахувати когнітивний вимір сучасного капіталізму, де центральне місце посідають знання, тобто відбувається формування поняття “економіка знання”.

Сучасне ринкове господарство являє собою фактично своєрідний симбіоз сформованих у добу індустріалізації великих підприємств, маси дрібних і середніх підприємств, які періодично виникають і зникають, а також інформаційно-виробничих корпорацій, в межах яких також виникають і зникають певні творчо-виробничі групи. Це означає, що на зміну сталій соціально-економічній структурі доби індустріально-промислового суспільства приходять більш рухома і “розмита” суспільна структура, межі якої, наприклад, у професіональному плані не матимуть чітких визначень (Е.Гоффлер, Г.Кан, Ю.Габермас та ін.). Дана обставина означає, що реалізація індивідуального, особисто-творчого начала в суспільстві вимагає своєрідного впливу фактора гуманного капіталу, який може виконувати функції своєрідного посередника в динаміці функціонування, створення, розпаду сучасних економіко-виробничих об'єднань.

Посилення статусу гуманного капіталу у виробничо-господарській діяльності у зв'язку з релятивізмом соціально-економічної структури суспільства, звичайно, ставить під питання статус і функції тих політичних і громадських установ, які орієнтувались винятково на стабільні соціально-групові структури. Французький філософ Ж.Бодрійяр з цього приводу звертає увагу на існування кризи представництва: “Однак сам по собі він може і не бути смертельним для системи, і всюди (і в самих же профспілках) уже намічається його формальне подолання (перехоплення) у рамках загальної схеми самоврядування. Ніякого делегування повноважень, кожен сам повною мірою відповідає за виробництво! Йде нове ідеологічне покоління” [3, 81].

Отже, предметом економічного аналізу постає вже не процес виробництва або накопичення капіталу, не оптимальне розподілення ресурсів, а дослідження раціональної поведінки людини. Поле економічної діяльності поширюється на всю сферу гуманітарних і соціальних наук, тобто будь-яка поведінка людини, незалежно від того, наскільки вона пов'язана з економічними процесами в суспільстві, має підлягати серйозному економічному аналізу. На таких засадах у межах американського неолібералізму починається формування теорії людського капіталу, яка має відповісти на конкретні питання людини про те, заради чого вона працює, як використовує свої ресурси, що є необхідними засобами їх збільшення тощо.

Власне доказу емпіричної значущості неоекономіки не можна досягти лише за допомогою дослідження методологічної проблематики та засобів макроекономічного аналізу, тому неодмінним завданням є перехід до мікроекономічного аналізу. Зміни, які відбуваються у підприємницьких структурах в умовах взаємодії з новою економікою, ґрунтуються на основі посиленого використання інформації, сучасних наукових розробок, різних видів знання. Процес зростання значення гуманного капіталу у виробництві та його безпосередній вплив на розвиток підприємств може спричинити суттєве зменшення кількості малих підприємств та домінування невеликої маси великих об'єднань. Слід додати, що, незважаючи на високий рівень досліджень теорії підприємств, єдиної концептуальної економічної стратегії розвитку підприємств у сучасних умовах неоекономіки дотепер не побудовано. Для того, щоб дослідити реальні соціально-економічні впливи неоекономіки на структуру економіко-виробничих одиниць потрібно розглянути вплив трьох основних факторів: по-перше, застосування величезного обсягу інтелектуальних ресурсів, по-друге – це можливості та зростання значення гуманного

капіталу, та, по-третє, потрібно дослідити безпосередню господарську ефективність використання інформаційних та комунікаційних технологій.

Функціонування структурних одиниць у неоекономіці на рівні мікроекономічного дослідження пов'язане передусім з процесом формування новітніх конкурентних умов існування на ринку та прагненням підприємствами ефективніших способів господарювання і зростання прибутків. Фактично підприємства стають двигуном неоекономіки, яка, зі свого боку, стимулює їх подальший розвиток. Даний процес містить у собі не лише науково-технічні інновації, а й інше важливе джерело соціально-економічного прогресу – організаційні зміни, котрі безпосередньо пов'язані із змістовним наповненням поняття “гуманний” або “людський” капітал, зі зростанням значення якого в процесі виробництва виникають нові форми організації і оплати праці.

Отже, в сучасних дослідженнях соціальної філософії сформувалось теоретико-методологічне положення про те, що неоекономіка створює ефективні макроекономічні умови зростання продуктивності праці, передусім, завдяки потенційному заощадженню матеріальних ресурсів за допомогою новітніх технологічних досягнень. Але дана теза не відповідає реальному процесу функціонування господарського механізму в складних умовах цифрової епохи та потребує системного обґрунтування із залучення теоретико-методологічних підходів економічних наук. Для доведення емпіричної значущості неоекономіки важливою умовою стає можливість точного виміру темпу науково-технічного прогресу, оскільки тільки його можна вважати стабільним темпом зростання народного господарства на довготривалу перспективу. А головним стає питання іншого характеру: чи зводиться неоекономіка лише до пришвидшення панівного ще за часів індустріального суспільства технічного прогресу або вже сам науково-технічний прогрес має пройти перетворення і стати фактором принципово іншого роду? Можливим стає те, що перехід від старої до нової економіки може тимчасово призвести не лише до ігнорування відкритого нового економічного потенціалу, а й до зниження продуктивності. Пов'язано це з тим, що перш, ніж ефективно почнуть розвиватися нові, мають бути зруйновані старі економічні структури, тому відкритою лишається дискусія щодо продуктивності неоекономіки через принципове вирішення проблем методології, динаміки, темпів та характеру змін структурних економіко-господарських одиниць та рівнів.

Нова економіка, спираючись на зазначені підходи, стає джерелом суттєвих структурних соціально-економічних змін, до того ж значення гуманного капіталу щодо основного капіталу постійно зростає, а той факт, що гуманним капіталом володіти неможливо, створює таку унікальну ситуацію, яка з необхідністю потребує подальшого дослідження складності ефективного використання диференційованого гуманного капіталу у великих виробничих одиницях та зменшення специфічності багатьох інвестицій через розширення ринку внаслідок процесу глобалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Костюк В.Н.* Теория эволюции и социоэкономические процессы. – М., 2004.
2. *Кушерець В.І.* Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій. – К., 2004.
3. *Бодріяр Жан.* Символічний обмін і смерть. – Львів, 2004.